

MODERN APOKALIPSZIS.

(A világháza irodalma.)

I.

Guilio Evola legújabb könyve¹ nem alkalom, egyenes felszólítás arra, hogy az ember átgondolja azt, amit az utóbbi években világháza-nek szoktak nevezni. Komolysága kétségbe nem vonható; alaposságát nem annyira jegyzetei bizonyítják, mint a belőlük levont tanulság; jelentősége az, ami Franciaországban Valéryé, Spanyolországban Ortegáé, Németországban Keyserlingé: új gondolkozó típusa, akit régebbi, egy kicsit leereszkedő kifejezéssel «életfilozófusnak» is hívtak, de, akire ez a megfogalmazás helytelen. Régebbi világban ilyen gondolkozó számára nem volt hely. Bizonyos tekintetben archaikus filozófus, annyiban, hogy univerzalisztikus és naiv. Evola nem úgynevezett szakember: nem pszichológus, nem szociológus, nem történetíró, nem foglalkozik ismeretelmélettel, nincsenek biológiai, esztétikai, politikai, morális, filológiai főszerpontjai. Gondolkozásának tárgya: az «egész». Nemcsak a kultúra, az ember is; nemcsak a természet, a természetfölötti is; nemcsak a lélek, a szellem is; nemcsak az élet, hanem az is, ami az életen túl van. És nem mindez külön; egyenkint, hanem mindez együtt. Ez az, ami ebben a modern gondolkozótípusban a naiv. Az egészet együtt nézi. Nem ismer szakkérdést, differenciálódást. Olyan, mint Hérakleitos, vagy Empedoklés gondolkozása: archaikus. Evola könyvének tárgya az egész és pedig az «egész» a háza-ban: ezért felszólítás arra, hogy az ember nézze meg, mi ez a háza.

A teljes zavar, ami e kérdés körül van, óvatosságra int. A zsvaj pedig, amellyel a kérdést tárgyalni szokták, aggodalmat kelt. S így, mielőtt el lehetne kezdeni beszélni a háza valódi természetéről, fel kell tenni a kérdést: lehet-e szó egyáltalán háza-ról? Az óvatosság és aggodalom nem fölösleges. A világ minden időben kedvezett az olyan gondolatoknak, amelyek rémületet keltenek. Az emberek, különösen a tömegek, szeretnek rettegni. A háza-szellemiség ma sokban nagyon veszedelmesen hasonlít a tömeghisztériához. Kitűnő alkalom: félni, — arról beszélni, hogy a társadalmak felbomlanak, elszegényednek, irtóztatos háborúk

¹ Evola, Giulio: Rivolta contro il mondo moderno. Milano. 1934.

fenyegetnek, népek felfegyverkezve acsarkodnak egymásra, gonosz felbujtók egymásra uszítják az osztályokat, közben egyházak és államok, szervezete széthull, morál arcátlan képmutatássá válik és ahogy Coudenhove mondja: «a kereszténység kiviteli cikk lesz színes népek számára».¹ Az ilyesmi rendkívül nyugtalanító beszéd- és írás-tárgy, de épen ezért nagyon hálás. «A fehér faj halála», «Európa halálos órája», «a kereszténység agóniája», «gazdasági összeomlás», «termelési válság», «lelki elszegényedés» — nem pompás téma ez mind arra, hogy az ember alaposan kiborzonghassa magát? De mi ebben a reális? Van-e egyáltalán krízis? Nem örökké meglévő valami ez? Mindig krízis van. Ha az ember előveszi a legrégebb írásműveket, már találkozik azzal a sajátságos szellemmel, amely a kort kifogásolja és azt jósolja, ha az emberek nem térnek jobb útra, pusztulásnak néznek elébe. Laoce, Buddha, Hérakleitos apokaliptikus hangja époly könnyen felismerhető, mint néhány gnosztikusé, igazi és pszeudoevangélistáé, Johannes Chrysostomosé, Savonaroláé vagy Newman bíborosé. A gondolkozásnak, ha korkritika, mindig van apokaliptikus attitűdje. Az, hogy a legújabbban, önkényesen csak 1750-et véve fel határidőpontnak, Montesquiutól kezdve, Rousseau, Hölderlin, a romantikusok, Hegel, Kierkegaard, Marx, Nietzsche — egész Evoláig ezen a hangon beszélnek, tulajdonképpen nem jelent semmi lényegeset. Ez az örök krízis-szellem modern megfogalmazásban: az apokaliptikus tradíció, ami ma túltengő sajtó és könyvcivilizáció következtében a hisztéria egy nemévé vált. Krízis ma époly kevésbé van, mint Laoce korában, vagyis ma épúgy van, mint akkor volt: de ez a mai kor nem kivételesen válságos, nem válságosabb, mint a történelem bármilyen más korszaka.

Így hát, amikor krízisről beszélnek és válság-zsivaj van, tulajdonképpen valami végtelenül egyszerű és természetes dolog történik: az, ami mindig történik. Valaki túlzott érzékenységgel reagált arra, ami nem épen kedvező. A kifejezések, amikkel az egyébként nem túlságosan jelentékeny tényt kifejtették, súlyosodtak; a dolog maradt, ami volt, egyszerű valóság. Ha egy üstökös közeledik, rögtön a világ végétől kezdenek félni; mindenki tudja, hogy 1000 körül Európán milyen tömeghisztéria vett erőt. Sajátságos örület! ma is van talán ilyen ok, de nem érdemes meg sem keresni. Nincs itt vége semminek, nem alkonyodik a nyugati kultúra, >• semmi sem megy tönkre. A világ változik, de ez a természete. Főlöszleges olyan eszeveszetten félni attól, ami jön: lényegesen nem fog különbözni attól, ami ma van s ami mindig volt.

A krízis irodalmának lehet az az álláspontja, hogy krízis van. Az irodalom szemlélőjének feltétlenül arra az álláspontra kell helyezkednie, hogy az írók esetleg tévednek és mindvégig fenn kell tartania azt a lehetőséget, hogy krízis tulajdonképpen nincs,

¹ Coudenhove—Kalergi: Ethik und Hyperethik.

II.

Tanulságos most a krízis irodalmában ilyen elvi állásponttal körülnézni. Mindegy, hogy az ember hol kezdi. Kierkegaard azt írja: «a szenvedélytelen időnek nincs valutája, az egész élet áthelyeződik a reprezentáció vonalára, nincs hős, nincs gondolkozó, nincs szerelmes, nincs lovag, mindez csak szerep és képmutatás».¹ Csaknem szóserint Hölderlin: «iparosokat látsz, de nem embereket, gondolkozókat, de nem embereket, papokat, de nem embereket, urakat és szolgákat, de nem embereket — nem olyan ez, mint a csatatér, ahol kezek, karok, lábak és mindenféle tagok hevernek feldarabolva, mialatt az élet vére a homokban szétfolyik?»² Hogyan magyarázza Kierkegaard ezt a sajátságos változást? «Mindent úgy hagynak, ahogy van, de titokban mindennek elcsalják az értelmét; ahelyett, hogy az élet nagy szenvedélyes lendületben kulminálna, kimerül abban, hogy a viszonyok belső valóságát a reflexióba helyezi át, amely mindent érintetlenül hagy, de az életet kétértelművé teszi. . . . privattissime más értelmet tulajdonít neki . . . a szenvedélyes idő előrelendül, kiemel, vagy letör, a reflektált idő megfojt, megakadályoz, nivellál... a nivellálás a modern korban annak felel meg, ami az ókorban a sors volt».

De ez még nem az a hang, ami a pusztulás visszavonhatatlanságát jellemzi úgy, ahogy Spengler használja: «ebbe az időbe születünk és bátran meg kell járni utunkat. Nincs más lehetőség, mint helyünkön kitarítani, remény nélkül, a megmenekülés hite nélkül . . .»³ És ez még mindig nem az a hang, amelyik a dekadenciát a maga bőrén érzi: «a rettegést, a démonikust, az unalmat, a gyengeséget, csömört, elsorvadt természet-érzést, szociális idegenséget, misztifikációra való hajlamot, hazátlanságot, a család szétzüllését».⁴ Az ember csak egy pillantást vessen a társas formákra: «a találkozás helye a kávéház, tele kereskedővel, katonával, siberrel, forradalmárral és kétes erkölcsű nővel». «Cinizmus, prostitúció, perverzión és elveszettség».⁵

Az európai szellemiséget Gundolf így jellemzi: «az európai megszökik a tropikus növényyszerűség nyugalmaéhoz, az exotikus állatokhoz, az orosz lelkeséghez, az amerikai gépvilágba, a kínaiságba, aztán az úgynevezett «emberiség»-be. Ezek a világok egyszer, ott, a maguk órájában tényleg igazak voltak és igazak, de gyökértelenek az európai számára és nem világok, hanem izgalmak, vagy narkotikumok, a legjobb esetben nyugtalan és feldúlt menekülés jelei egy időben, amely az emberrel együtt lezuhan».⁶

¹ *Kierkegaard*: Kritik der Zeit.

² *Hölderlin*: Hyperion.

³ *Spengler*: Der Mensch und die Technik.

⁴ *Sydow v.*: Kultur der Dekadenz.

⁵ *Coudenhove—Kalergi*: Krise der Weltanschauungen.

⁶ *Gundolf*: Stefan George.

Coudenhove a fokozatos elzülést négy fokon látja: az elfordulást az egyháztól (reformáció), a dogmától (felvilágosodás), az Istentől (materializmus), végül a moráltól (cinizmus) — «ahol nincs isteni princípium, ott nincs érték, ahol nincs érték, ott nincs morál... a kereszténység csődjét követte az idealizmus csődje s ezt az erkölcs csődje». «A morál konvencionális hazugság lett, arra való, hogy a tudatlanokat elnyomják ... az altruizmus álarcában kapitalisták, demagógok, kizsákmányolók és csábítók osztoznak a világ uralmán . . . Erkölcs, tisztesség már az ostobaság jele lett és neveltség tárgya . . .»¹

Lessing egy pillantást vet a természet pusztulására és azt írja: «milyen az a szörnyeteg, akit európai hölgynek hívnak? Nyaka körül coboly, öve kígyó, cipője borjú, retiküljén elefántcsont, kesztyűje fiatal kecske és a verébagyú fejcskén mint minden gondolattalan és lelketlen természet gyilkolás diadalmos lobogója: exotikus madár tolla» («Hogy a divat megkapja a magáét, minden évben 300 millió éneklő madár, fecske, paradicsommadár és kolibri tollát tépik ki»). «Kétezer év alatt az erdő és tenger és föld egész virágzó szépsége az ember zsákmánya lett.»²

Egy másik szerző szerint a négy világhatalom ma: a katolicizmus, mint a kimerült emberiség lelki jelensége, a nacionalizmus, mint az aktívista frontszellem világháborús hagyatéka, az amerikanizmus technokráciája és az orosz bolsevizmus anarchiája. A társadalmi osztályok az uralomban sorra megbuktak, a XX. század a reminiscenciák százada, produktív gondolat nélkül — a civilizáció lapossága és a félelmetes technika szellemtelensége, — a kor minden kiváló elméje a kor ellen nyilatkozik, hamis felvilágosodás és képmutató filantrópia, bornírt közszellem és morális tisztességtelenség, a tudomány vége, atonális muzsika és így tovább.³

Vagy Fried Ferdinánd a kapitalizmusról szóló könyvében: «a modern társadalom tagjai egymással már csak az eszköz útján, cserélhető, közkeletű, kopott pénz útján érintkeznek . . . A színdarab, a színész, a könyv, mind pénz, akár ponyva, akár nem . . . személyek, egyének már nem számítanak . . . Még megdöbbentőbb ez az eldologiasodás a szerelemben és a családban. A mi időnk előjoga lett a szerelemből dolgot csinálnia.⁴ Egy hang Amerikából: a mai élet «szennyes helyzet», a közélet «corruption and ignorance.»⁵ Egy másik ugyanonnan: az otthon dormitoriummá vált, mert az uralkodó nőtípus nem otthonalkotó. A tömeg (herd-minded-type) magába szívja az emberiséget. A mai civilizáció a zaj, a bűz, a zavar, a tömeg, a szenny, a por, a korom civilizációja.⁶ «Selbtzersetzung der

¹ Coudenhove—Kalergi: Krise der Weltanschauungen.

² Lessing Th.: Európa und Asien.

³ Bie O.: Diagnose des Zeitalters.

⁴ Fried: Das Ende des Kapitalismus.

⁵ Adams J. Th.: Our business civilisation.

⁶ Borsodi: This ugly civilisation.

Menscheit . . . Wir stehen im Zeitalter der Untergangs der Seele . . . Die meisten leben schon nicht, sie existieren nur.»¹ Hadd szólaljon meg egy holland gondolkozó: a mai idő jellegzetessége az eszmétlenség, eszmétlen művészet eszmétlen tudomány, eszmétlen kereszténység és minden eszmétlenség szükségképpen perverz.² Vagy egy angol: a legtöbb ember ma már csak nagyon kicsiny részben él és a leghelyesebb, amit tehet, ha állást foglal «against the living death of the modern material civilisation.»³ Vagy egy francia: «rettenetes borzongás futott végig Európa agygerincén . . . érezzük, hogy a civilizáció épen olyan mulandó, akár egy élet».⁴ Spanyol: «addig tisztították az észet, amíg megtisztult magától az élettől is és az ész nyers, durva és barbár valami maradt».⁵ És az olasz Evola: «mindenmű rend teljes perverziója az anyag, arany, gép, szám uralma, elveszett a parancs és engedelmeskedés szelleme, elveszett a cselekvés és szemlélődés szelleme, elveszett a szellem hatalma iránt való érzék, a modern ember nem ismeri a természetet, nem ismeri a bölcséséget, nem ismeri az államot, Európa elvesztette középpontját és ezt mindaz a híres nyugati civilizáció csinálta, ez a «haladás» babonájában való hit dicsőségteljes eredménye».⁶

És ehhez járul még a helyzet teljes megmenthetetlensége, amit Charles Peguy így fogalmaz meg: «minden, ami arra volna hivatott, hivatalosan hivatott, hogy a kultúrát fenntartsa, minden, ami védhetné a kultúrát, épen az követi el ellene a legnagyobb árulást».

Nehéz az idézetek csábításának ellenállni. Az egész krízis-irodalom tele van kitűnően megfogalmazott kifejezésekkel. De már ezekből a szemelvényekből is kitűnt, hogy az ítélezésekben végeredményben mennyi a hangulati elem és milyen kevés a valóságérzék. És így összegyűjtve nagyon is szembetűnő, hogy a szerzők elkövetik a legnagyobb hibát, amit gondolkodók elkövethetnek: tüneteket néznek oknak. A közhelyeket sikerült megtalálni: a válság-hisztéria obligát szólalmai: «haladás-babona», «természettől való elszakadás», «társadalmi válság», «morális krízis», «cinizmus» és a többi. Ezek azok a szavak, amik már a sajtót is elárasztották. Az alaptónus is kézzelfogható: a «blasphème de l'amour», vagyis a haragos kifakadás az emberiség iránt érzett szeretetből, profetikus düh, amely mogorván átkozódik a világ állapotán, vést jósló hang-

¹ *Klages*: Mensch und Erde.

² *Bürger Jan*: De Tijdstroom.

³ *Eliot T. S.*: After strange Gods.

⁴ *Valéry*: La crise de l'esprit.

⁵ *Ortega*: El Espectador.

⁶ *Evola*: Imperialismo pagano. (Számbavehető magyar krízis-irodalom nincs. *Károlyi* könyve («A kapitalista világrend válsága» és «Az örvény szélén»), amennyiben nem dilettáns, nagyobbára német elméletek reminiscenciája. *Szekfü* Gyula («Három nemzedék és, ami utána következik») a magyar politikai élet dekadenciájáról szól, de világoösszefüggések iránt érzéketlen és így gondolatmenete is lokális jellegű. A két könyvön kívül csak tanulmányok foglalkoznak a *tárggyal* és mindegyike részlet.)

hordozás, komor és fenyegető ostorozás, végül vakmerő elbizakodottság, mindegyik szerző elvakult hite abban, hogy a világtörténelem egyedül neki tárta fel titkait s mindenki más szálnalmas tévedésben van.

De bármilyen bizalmatlansággal viseltessék is az ember e naiv prófétizmussal szemben és bármily hidegen hagyja is az apokaliptikus hevültség, egyet nem szabad elfelejteni és ez az, hogy a szerzők mindennek ellenére mégis csak ma Európa legkitűnőbb elméi. Kétségtelen, hogy Kierkegaard a dán, Valéry a francia, Adams az amerikai, Eliot az angol, Börger a holland, Bergyajev, Arzenyev, Mereskovszkij az orosz, Klages, Lessing, Keyserling, Spengler a német, Ortega a spanyol, Evola az olasz szellemiség magaslatai. És ha az ember még tovább megy, hajlandó figyelembe venni azt a magatartást, amit Németországban a George-kör, Franciaországban a Nouvelle Revue Française köre, Angliában a Criterion, azonkívül regényírók (Lewis, Dreiser, Döblin, Du Gard, Papini, Sinclair, de laSerna, Powys stb.), tudósok (Ottó, Uexküll, Chamberlain, Prinzhorn, Frobenius stb.) tanúsítanak, arra a belátásra kell jutni, hogy valóban «a kor minden kiváló elméje a kor ellen foglalt állást», sőt majdnem arra, hogy: egy elme kiválóságának első jele ma épen az, hogy mennyiben, milyen radikálisan foglal állást a kor ellen és az «egész» kor ellen. Fel lehet tételni, hogy volt idő, amikor sajtóságos módon a világhelyzet megítélésében épen a legmagasabb szellemiség tévedett?

III.

A krízist a modern Európában Spengler Oswald «Untergang des Abendlandes» c. könyve tette tudatossá. De ez távolról sem jelenti azt, hogy ez volt az első könyv, amelyik a gondolatot érintette. Amikor az «Untergang» megjelent, Klages és Th. Lessing már teljesen befejezte filozófiáját s mindegyiknek alaptémája a krízis; Rudolf Pannwitznak már 1914-ben megjelent «Krisisder europäischen Kultur» című, Spengler könyvével minden tekintetben egyenértékű műve; sőt a George-kör az 1890-es évek óta állandóan ébren tartotta ezt a gondolatot; és Spengler, Klages, Lessing, Pannwitz, George mind Nietzsche «Wille zur Macht»-jából merítették. Ez a könyv az első és hozzá lehet tenni, eddig el nem ért alaposágú modern korszak. Annál, amit Nietzsche az «Európai nihilizmus» és «Az eddig legmagasabb értékek bírálata» című fejezeteiben mond, többet, lényegesebbet azóta sem tudott mondani egyetlen szerző sem. Valamennyi író, akár tudatosan folytatja Nietzsche-t, akár nem, akár tudományt művel, akár filozófus, akár spanyol, olasz, német, angol, orosz, amerikai, francia, sőt akár ismeri a «Wille zur Macht»-ot, akár nem, lényegében Nietzsche utal: vagyis egyetlenegy sem tud olyat mondani, amit Nietzsche már ne mondott volna.

A «Wille zur Macht» alapvető helyzete nem merül ki abban, hogy

megsemmisítő kor kritikát mond és egyetlen «eddig érték»-et sem hagy életben. Nem a kritika a fontos, hanem a szempont. És e szempont természete felől egy pillanatig sem lehet kétség. «Politikusok és bankárok — írja — mosolyognak rajtam, amikor azt mondom, hogy nem vagyok hajlandó mást komolyan venni, mint a vallást; nem tudják, hogyan mosolygok én az ő politikájukon és pénzügyeiken».¹ Nehogy tévedés legyen: Nietzsche nem a keresztény egyházat vetette el, ezt már Voltaire is megtette; nem a krisztianizmust vetette el, ezt már Marxék is megtették; de mindketten megtartottak valamit, Voltaire magát a kereszténységet, Marx a humanizmus gondolatát. Nietzsche elvetette az egyházat, a krisztianizmust és a humanizmust is. Vagyis magán a valláson kívül Nietzsche egyáltalán semmit sem vett komolyan, semmi mást nem tartott kritikára méltónak. A modern krízis vallásos krízis. Minden más függvénye ennek az egynek: politika, társadalom, gazdaság, művészet, filozófia. A vallás minden lét legmélyebb pontja: az élet transzcendens csúcsa, amiből az élet értelme fakad, célja, szépsége, gazdagsága és ez irányítja a gazdaságot is (Marx fogalmazásában: «az ember és természet anyagcseréje»). A vallás az emberi élet ihlete. És, ami Nietzsche gondolkozásában kitűnik, az nem az ő vallásrombolása, hanem épen ellenkezőleg, az ember tudatára jut annak, hogy Európa milyen megrendítő vallástalanságba esett. Nietzsche nem destruíta a vallást, ő volt az, akinek kritikájában a legmélyebben érezni a vallás nélkül való élet teljes terméketlenségét és tarthatatlanságát. Egy idézet ebből a gondolatvilágból meg fogja mutatni, hogy a kérdés sokkal komolyabb, nehezebb és sötétebb, semhogy az ember hamarjában hajlandó lenne feltételezni. Rozanov beszél az Apokalipsziszről: «Ha az ember áttekinti az Apokalipszis gondolatmenetét, azt kérdezheti: miről van itt szó tulajdonképpen, hol van az egyház fölött tartott ítélet titka, honnan e méreg, e düh, az Apokalipszisnek ez a bömbölése (mert a nyögés és bömbölés könyve ez) — akkor az ember megérkezik a mi időnkhez: igen az ok itt van: a kereszténység tehetetlenségében, abban, hogy az ember képtelen életet berendezni, képtelen földi életet adni. Ez derül ki ebben a pillanatban, amikor kiderül, hogy nem Krisztus adja a kenyeret, hanem a hivatal, ahogy manapság mondják cinikusan és gorombán. A kereszténységet mindenki elfelejtette, egy pillanat alatt elfelejtette, mert nem «segít», mert nem akadályozza meg sem a háborút, sem a munkanélküliséget. Csak mindig és mindig énekel. Mint amolyan diva. Hallottuk már, sokáig hallottuk. Most pedig elég. És a rettenetes, amit sokan még nem is sejtene, a megrázó, az benne az, hogy: nem az emberi szív rothasztotta meg a kereszténységet, hanem a kereszténység az emberi szívet. Ezt jelenti az Apokalipszis bömbölése. Enélkül nem volna új élet és nem volna új örökkévalóság. Enélkül egyáltalán nem volna Apokalip-

¹ Nietzsche: Wille zur Macht.

szis. Az Apokalipszis új vallást kíván és követel, új vallás után ordít. Ez a lényeges.¹

Természetes, hogy az idézetből sokat le kell számítani: esetlenségét, brutalitását, megfogalmazásának exaltált és hóbortos lelkendezését, szóval a rozanovi hangot, az orosz messianista démonizmust, de meg lehet érteni belőle azt, hogy az «apokaliptikus» magatartás, a kíméletlen korkritika, a dühös profetizmus közvetlenül a vallástalanná vált emberi szívből fakad. Sehol sem olyan indokolt a «blasphème de l'amour»-t védelműl felhozni, mint épen ebben az esetben, mert sehol sem szorul rá a szerző, a hang, a gondolat arra, hogy mentegessék. Van rajta mit elnézni. De egy kétségbevonhatatlan: amit mond, azt a vallástalanságtól szenvedő ember bensőségével mondja.

A példa egy dologra biztosan jó, arra, hogy éreztesse, milyen természetű az a vallásos krízis, amiről Nietzsche beszél. Nem szentimentális, nem múlik dogmákon, nem szociális, nem világnézeti, túl van érzelmeken, gondolaton, túl van a konkrét élethelyzeteken, nem érinti az ízlést, értékelést, magatartást, mindenekelőtt és alatt ez benne a kétségbeesett, az ürességtől megkínzott pusztá existencia válsága. Ez az, ami Nietzsche vallás-kritikájában a fájdalmas és keserű, vad kiáltás. A vallástalanság az, amit Nietzsche nihilizmusnak hív: a transzcendens kapcsolat hiánya, atheizmus, irreligiozítás, belső elszegényedés, az élet ellaposodása, ez a «malum metaphysicum», amelynek tünetei: államok felbomlása, társadalmi zavarok, gazdasági válság, morális törvények semmivé válása, ez fűti a modern technokráciát, a terrorisztikus államalakulatokat, korrupciót, közönyt, türelmetlenséget és züllést. A modern apokaliptika középontja: a vallásos válság.

IV.

Az eredeti állásponton még nem kellett változtatni, sőt most még kevésbé, mint valaha; egy pillanatra sem kellett elfelejteni, hogy: hátha mindez nincs így, krízisről szó sem lehet s így a vallással sincs semmi baj. Ami eddig elhangzott, érdekes volt, de nem meggyőző. És az álláspont mellett továbbra is ki lehet tartani. Ha a tényeket nem is változtatja meg, attól biztosan megóv, hogy a szemlélő elfogultságba essék. Ezen kívül feljogosít arra, hogy az ember tovább kérdezősködjék. A kérdés persze mindig kényesebb lesz. Már az eddigiekből is kitűnt, hogy Európa tényleg vagy példátlan válságban van, vagy azok, akik indokolatlanul az idézett sorokat írták, veszedelmesen képzelődnek. Most annak, aminek

¹ *Rozdov*: A mi időnk apokalipszise. Idevágó variáns Léon Bloy «Au Seuil de l'Apocalypse»-jéből: a «kereszténység vonzóereje számomra Krisztus szenvedésének mérhetlensége, passziójának grandiózus, transzcendens borzalma . . .» És tovább: «úgy érzem, hogy szívemen daganat van . . . amely a boldogtalanságtól egyre nő és egyre betegbb lesz...»

a vallásos válság nevét adták, közelebbi természetét kell vizsgálat alá venni.

«Az alapvető kérdés — mondja Keyserling — nem az, hogy milyen módon értem meg a világot, hanem az, hogy milyen mélyen értem meg. Minden érzéki összefüggés utal egy mélyebbre. Így tovább a végtelenségig. Ebből következik az a további ismeret, hogy a metafizikai megismerés mélyebb a tapasztalatinál; a világnak vallásos átélése nem más módot jelent, hanem mélyebben megalapozott szellemi átélést».¹ Az emberiség, vagyis a tudomány, filozófia, a művészet és a legutóbbi idő világlátása érzéketlenné vált a világnak e mélységben való átélése iránt. Volt benne valamiféle vakság a transzcendens iránt. «Ein Mensch kann an nichts anderen zugrunde gehen als an einem Mangel an Religion.»² De ez a közöny, vakság, érzéketlenség sohasem tisztán embertől függő valami. «Ha azt látjuk — írja Péguy —, hogy egy metafizika, filozófia, vallás elvész, akkor nemcsak azt kell mondanunk, hogy elveszett . . . Ugyanakkor látnunk kell, hogy ezzel egyidőben mi vagyunk azok, akik elvesztünk «. . . Ha egy metafizika, filozófia, vallás az emberiségből eltűnik, ugyanúgy, sőt sokkal nagyobb mértékben az emberiség az, amelyik ebből a metafizikából, filozófiából, vallásból eltűnik.»³ Itt érthető meg a nietzschei «keresztényellenesség» a maga teljes mivoltában. Nietzsche látja, hogy a keresztény vallás mélység szemlélete az emberiség számára elveszett, de ugyanakkor, sőt még inkább, az emberiség volt az, amelyik elveszett a kereszténység számára. Ez a modern ember nihilizmusának és transzcendens vakságának értelme. És ahol ez a nihilizmus kulminál, az nem az, hogy a mai ember elhagyja a vallást, amely elhagyta őt, hanem, hogy meggyőződése ellenére és a vallás tényleges távolléte ellenére kitart egy látszat mellett, amiben már szubjektíven nem hisz s aminek már objektíve nincs történeti valósága és jelenléte. És ez még tulajdonképpen nem a végleges nihilizmus, ami most uralkodik Európán. Ez az álláspont, ahogy Löwith írja: «még tökéletlen, mint az ateizmus, amely már nem hisz ugyan Istenben, de pótléku l hisz a semmiben, mint egy elrejtőzött istenségben ... az ateizmus a mi viszonyaink feloldásának csak utolsóelőtti eredménye . . . ahogy a tudományos pozitivizmus tulajdonképpen a kiábrándulás előzetes filozófiája . . . egy új hit hiányában egyelőre a hitetlenségben hisz . . . Jelenleg az ember olyan átmeneti helyzetben van, amikor alapjában már nem hisz semmiben, ennek ellenére mindent e régiben hagy . . . Nem hisz a keresztény túlvilágban, de kitart mellette a világi eszkatológia formájában, elveti a keresztény önmegtagadást, de nem áll a természetes önbizalom mellé.»⁴ Ahogy maga Nietzsche mondja: «minden pillanat gyakorlata,

¹ *Keyserling*: Schöpferische Erkenntnis.

² *Weininger*: Tagebücher.

³ *Péguy*: Oeuvres t. XIII.

⁴ *Löwith*: Nietzsche.

minden ösztönzés, minden értékelésből fakadó minden cselekvés ma keresztényellenes. Az altatásnak milyen szörnyszülöttje kell, hogy legyen a modern ember, aki ennek ellenére sem szégyenli, hogy még kereszténynek hívják».¹

Ezekután fel lehet tenni azt a kérdést, hogyha a modern ember tudata nem vallásos, akkor milyen. Világos, hogy nem a mélységélmény az uralkodó benne, hanem az empirikus, nem a transzcendentális éberség, hanem a telluszi tompaság. Világérzése nem felülről, az istenségből indul ki, hanem alulról, az emberből. A modern ember tudata nem vallásos, hanem humanisztikus. Nincs természetfölötti megragadottsága. Nincs univerzalisztikus magatartása. Nem kozmikus lény. Ezzel szemben: materialisztikus, humanisztikus, empirikus. Ebből a magatartásból fakad mindaz, ami modern: az anyagiasság, a technokrácia, a szocializmus, a gazdasági orientáció, a pénzre beállított szellemiség, a korrupció, a politika (jellegzetesen humanisztikus), a modern természettudomány (részlet-eredmények, nagy összefüggések hiánya, laboratóriumunka, filológia), ez az oka a modern világnézeti, morális, szociális, gazdasági, állami, társadalmi krízisnek.

És csalódás volna azt hinni, hogy ezt a nézetet csak a nietzschei «répaganisation», ahogy Keyserling hívja, hirdeti, a visszapogányosodás áramlata. Azok, akik mindezek ellenére is keresztényeknek vallják magukat, végeredményben ugyanezen az állásponton vannak, hogy: kereszténység tulajdonképpen nincs. Kierkegaard véleménye, hogy tizenkilenc évszázadot úgy, ahogy van, egyszerűen ki kell dobni a világtörténelem ablakán, mintha kereszténység sohasem lett volna és újra el kell kezdeni a kereszténységbe való «begyakorlást.»² Bergyajev nem ilyen szigorú, de a legutóbbi négy évszázad történetét, az újkort, teljesen kikapcsolja a kereszténység történetéből.³ Eliot szerint a középkor befejezésével a kereszténység első fejezete lezárult.⁴ Az újabb idő francia katolikus íróinak (Bloy, Péguy) majdnem szószerint ugyanaz a véleményük. És teljesen egyöntetűen az okot minden szerző a humanizálódásban látja. A visszapogányosodott embertípus és a keresztény között abban a tekintetben, hogy a mai krízis vallásos s hogy vallásos válságának igazi oka a vallás humanizálódása, véleménykülönbség nincsen. A különbség ott van, hogy a keresztény típus hisz a kereszténység újjáéledésében, a pogány nem. «A kereszténység — mondja Evola — ma már nem tudja megmenteni a helyzetet, amikor századokkal előbb feltétlenül kedvezőbb anyagi, intellektuális és morális körülmények között is hiányzott belőle az erő ehhez. Ma újra tudjon uralkodni az a vallás, amelyik már nem rendelkezik

¹ Nietzsche: Wille zur Maciit.

² Kierkegaard: Einübung im Christentum.

³ Bergyajev: Az új középkor.

⁴ Eliot T. S.: After strange Gods.

önmaga fölött, mert a profán tudomány, laikus kultúra és tömegszellem elvette az erejét? . . . Már nincs szó kompromisszumokról és alkalmazkodásról. A kompromisszumokkal és alkalmazkodásokkal való játék túlsoká tartott és nem tett semmit a nyugati emberiség letűnése ellen. Vagy ismét egységes lesz a vallás és a transzcendens ismét abszolút módon megnyilatkozik benne és általa jelenlevővé lesz, vagy az egész vallás nem ér semmit».¹ A keresztény típus annyit elismer, hogy a keresztény vallás eddig az emberiség történetében nem sokat ért el, de ennek oka az volt, hogy nem volt «igazi» és ennek kora tulajdonképpen csak most következik el. Egy pontban azonban mind a két gondolatirány megegyezik s ez: feltétlen és könyörtelen ítélet afölött, amit «humanizmus»-nak hívnak.

V.

A humanizmus kritikájában Nietzsche kívül Evola ment a legtovább és Evola rajzolta meg a történelemben a humanizálódásnak általános vonalát. Kiindulópontja az ősi isten-királyság. Ennek arisztokratikus kasztrendszerre «nem szólásmód, hanem tényleges valóság, mert hiszen ebből a kultúrából hiányzik a királyságnak az a felfogása, ami sajátja a laikus, a profán, a politikus embernek.» A királyok — basileis hieroi — univerzalisztikus, kozmikus lények. Nem allegóriáról van itt szó, hanem metafizikai valóságról. A király a nap, aki az életet osztja, akinek «meghatalmazása van az égtől», aki nem tetteivel van jelen, hanem sugárzásával (ez a wei-wu-wei, a Lao-ce-féle «cselekvés nélkül cselekedni» magyarázata), aki a természetfölöttit képviseli és jelenti és aki minden emberi létnek transzcendens biztosságot ad. A királyi rend, a kasztok rendje: szabály, mérték, határ, forma. Ehhez alakul jog, törvénykezés, gazdaság, morál, művészet. Minden szent, mert az egész élet rítus-szerű és szakrális.

A királyságot először felváltja a papság. Ezután következik a főnemesek, lovagok uralma. Végül a polgárság és a proletariátus. Ez a történelemben a humanizálódási folyamat. Ennek magyarázata és elemzése tölti meg Evola könyvének legnagyobb részét. Ma a régi «arya», a nemes lény, teljesen kiszorult a kormányzatból és a «szudra», az alacsonyrendű lény került felül. Az európai pusztulás oka ez, a humanizálódás: a kasztok határainak lerombolása, — a pozitivisták tudomány és filozófia uralma, — a technika és a hatalom mechanizmusában való hit. A hatalom nem mechanizmus, hanem transzcendens valóság. Az uralkodó kasztok mind jobban sülyedtek, amíg elérkeztek addig a pontig, hogy a szolgák kasztja jutott uralomra. «A demokratikus mozgalom diadala — írja Ortega a «Democratia morbosa»-ban — a kiváltságok, a kaszt-alkotmány ellen stb. morális perverziónak, amit plebejizmusnak neveznék.»² Ez a III. inter-

¹ *Evola*: Imperialismo pagano.

² *Ortega*: El Espectador.

nacionále ideje, amikor az a hit, hogy a társadalmat a munka tartja fenn. «Ez a rabszolga alapelv: dolgozni.»¹ «Tulajdonképpen rabszolgaságról csak ma lehet elkezdni beszélni.»² «Az élet eszközei fontosabbak lettek, mint maga az élet, sőt az eszközök az életet süllyesztették eszközzé.»³ (Az ember mint «fogyasztó», mint «adófizető polgár», sőt, mint «emberanyag» — statisztikai világszemlélet stb.) Ezzel párhuzamos az a folyamat, amikor a bölcsesség, a szakrális tudás felváltódik «tudománnyá»: mindenki számára hozzáférhetővé lesz, a tudás ép úgy szocializálódik, ahogy a hatalom. «A tudás épen annyira arisztokratikus, individuális, tényleges, szubsztanciális, organikus, kvalitatív, mint amennyire a civilizált tudomány demokratikus, absztrakt, szociális, nivelláló, kvantitatív». A kultúrában minden a lehető legszorosabban összefügg: hatalom, csak más oldala ugyanannak, ami a tudás, társadalmi rend, csak más oldala annak, ami művészet, gazdaság, vagy morál s mindennek végső csúcsa s ugyanakkor mélysége, az ember kozmikus tudata: ami a vallás. «Ha az emberek nem ismerik el a szellemi rendben a tekintélyt — írja Guénon — nem ismerik el a hatalmat sem; a szent dolgokat megérintik a profánok . . . az inferioris ítélkezik a fensőbbrendű fölött, a korlátolt az, aki fölényben van a bölcs fölött, a tévedés az, amelyik legyőzi az igazságot, az emberi helyettesíti az istenit, a föld játssza azt a szerepet, amit az ég . . .»⁴ Az ember tudatában a divinum helyett a humánium foglal helyet: így válik a vallás transzcendenssel való kapcsolat helyett eleinte részvét- és könyörület-vallássá, aztán testvériség-vallássá, egyenlőség-vallássá, vagyis az isteni vallás emberi vallássá, így vált az ég földivé, a szakrális szociálissá, a bölcsesség tudománnyá, a költészet filológiává, a művészet virtuóz mutatóvanná, az «arya» szudrává, az emberiség tömeggé. Ez az «alulról való barbárság», ahogy Ortega mondja,⁵ a «crowd-mindedness»,⁶ ahogy Amerikában nevezik, a nivellálódás,⁷ aminek Kierkegaard hívja, a Sklavenmoral, ahogy Nietzsche jelölte meg.⁸ A «domaine profane»-nak a «science profane»⁹ felel meg, amelyben nincs is igazság, ahogy nem is tényleges, nem is valóságos, «mert csak a profán szempontjából van, amely nem más, mint a közöny szempontja».¹⁰ Épen ezért a profán tudás «savoir d'ordre inferieur.»¹¹ «A modern ember tudata minden egyéb vonatkozást kívülhagyva csakis a csupasz humanizmus rendjébe kapcsolódik ... s ez annyit

¹ *Evola*: Rivolta contro il mondo moderno.

² *Evola*: Imperialismo pagano.

³ *Evola*: Rivolta etc.

⁴ *Guénon*: La crise du monde moderne.

⁵ *Ortega*: Rebellion de las masas.

⁶ *Cabell*: Straws and prayer books.

⁷ *Kierkegaard*: Kritik der Zeit.

⁸ *Nietzsche*: Zur Genealogie der Moral.

⁹ *Guénon*: Autorité et tradition spirituelle.

¹⁰ *Guénon*: La crise du monde moderne.

¹¹ *Guénon*: La crise du monde moderne.

jelent, hogy elhagyja életének tulajdonképpeni értelmét. De az értelmet elhagyni annyi, mint magát az életet elhagyni, ez annyi, mint a törvényeket meghamisítani, a kasztokat összekeverni, a kozmoszt ismét káosszá tenni... s ez annyi, mint az alvilág útjára lépni, ahol minden a véletlentől függ s ahol végül minden feloldódik és megsemmisül.»¹ Csak így támadhatott a modern materialista ökonomizmus, amely teljes meghódolás az anyagi princípium előtt — «economic determinism is today a God before whom we fall dawn» (Eliot).² A modern humanizált-szociális-ökonómikus-atheista-cinikus-tudományos ember tulajdonképpen «alvilági embertípus»,³ ahogy Bergyjev mondja, ugyanúgy Christiansen: aki azt állítja, hogy a modern ember démonikus elfajulás eredménye⁴ s ugyanúgy, ahogy Evola, mikor azt írja, hogy a modern tömeg «a totemista őshordához való visszatérés, a plebejizmus terjeszkedése, a homogén agglomerátumhoz való közeledés, a kollektívum démoniájának hatása».⁵ «A tömeg szükség-szerűen demoralizál, ha vallástalanná válik, egyszerűen destruálja az erkölcsöt, mert vallástalansága útján az anyagiasság szférájába kerül» (Börger).⁶ Ezért a modern ember nivellálódása, ez a modern borotvált arc kétértelműsége «caesar és lakáj együtt», amint Romier írja, terrorista és rabszolga.⁷ De a rabszolgaság nem társadalmi helyzet már, hanem társadalmon kívüli, ezért a modern ember «pária», amint Evola mondja.⁸ És ez belülről következik, alkatának eredménye, — a rabszolgát nem körülményei teszik azzá, hanem az, hogy rabszorgalékkal született és nem tud mást, mint szolgálni (a munka, mint a legfőbb erény), — nem a viszonyok avatták rabszorgává, hanem: az. Ezért benne az önállótlanág, ingadozás, meghódolás, formátlanság, «ignorance», a korlátozottság és a transzcendens iránt való vakság. Társadalom és ember korrelatum: egy bizonyos embernek egy bizonyos társadalomforma felel meg, a királyi embernek a királyi rend; a csöcseléknek, a páriának a felbomlás, zavar, az inferioritás felel meg és ez már nem is társadalom, hanem társadalmon kívül való állapot; a kozmikus embernek a «szép rend» felel meg, a humanisztikusnak a káosz: a szocializmus, tudomány, gazdasági felbomlás, vagyis a vallástalanság.

VI.

Ha most nem a krízis-írótól, hanem a krízis-irodalom egy kritikusától, vagy szemlélőjétől valaki azt kérdezné, hogy milyen tanulságot vont

¹ *Evola*: Rivolta etc.

² *Eliot* T. S.: After strange gods.

³ *Bergyjev*: The bourgeois mind.

⁴ *Christiansen*: Der neue Gott.

⁵ *Evola*: Imperialismo pagano.

⁶ *Börger* Jan: De Tijdstroom.

⁷ *Romier* L.: L'homme d'aujourd'hui.

⁸ *Evola*: Rivolta etc.

le az eddigiekből, a következőket kellene válaszolnia: Európa magas szellemiségén a XVIII. század közepe óta nyugtalanság észlelhető. Lehet, hogy ennek a nyugtalanságnak az első jele Montesquieu könyve a római birodalom hanyatlásáról. Itt jelentkezik először burkoltan az a korkritika, amely a modern apokalipszisben kibontakozik. A hang erősödött, komolyodott és nyíltabbá lett egészen Nietzscheig, akinél elérte a tetőpontot, de ugyanakkor meg is oldódott. Nietzsche után két irány található: az egyik tovább kritizál és kétségbeesik; a másik elindul abból az eredményből, amit Nietzsche elért és ha nem is tudja még kifejezni, még kevésbé realizálni a megoldást, már tudja érezetni. Lehet, hogy a nyugati kultúra elpusztul. Az emberiség kiélte. Lehet, hogy a legközelebbi száz év nagy változásokat hoz. De lehet, hogy, amint Nietzsche megfogalmazta, mindez nem olyan fontos, mert a kérdés lényege egészen máshová helyeződött át. A civilizáció talán túlélte magát, de az emberiség megmarad és talán igaza van Valérynek, aki azt mondja: «az észnek mindannyiszor tévednie kell, valahányszor az életre vonatkozóan kedvezőtlen következtetést von le». Lehet, hogy van krízis, de valószínű, hogy az apokaliptikusok túlozzák. A lényeg: az ember. És az embert nem fenyegeti veszély. Az olyan könyvek, mint amilyen például Erwin Reischeré, aki «a történelmet bűnbetésnek és az utolsó ítélethez vezető útnak» nézi, époly indokolatlanok, mint Rozanov orosz, Bloy francia apokaliptikája. Ezek a művek inkább a krízis jelei, mint kritikus művek. Azt a nézetet, hogy válság egyáltalában nincsen, lehet tartani, de époly fölösleges, mint azt, hogy a válság végzetes. Mert a válság tagadóját a valóság megcáfolja: körül kell néznie a világban és kézzelfogható módon tapasztalni fogja a kritikus helyzetek egész sorát. De ugyanúgy megcáfolja a valóság azt is, aki új özönvizet, vagy népvándorlást lát a mai világban. Valéry azt mondja, hogy a világ helyzete sohasem reménytelen, mert sohasem azokon múlik, akik nem hisznek az életben, hanem azokon, akik hisznek benne. S ezt a történelem már egynéhányszor be is bizonyította.

Arra, ami a válság megoldására vonatkozik, a magas szellemiség képviselőinek véleménye meglehetősen egyöntetű. «A világ — mondja Evola — csak most eszmél fel sötétedő sorsának előérzetére, de az okok már századok óta működnek, amelyek a szellemi és anyagi állapotok belső szétzúllását felidéztek, úgyhogy a legtöbb ember számára már nemcsak hogy elveszett az egészséghez és normalitáshoz vezető út, hanem még annak lehetősége is, hogy megértse, mit jelent tulajdonképpen egészség és normalitás . . . Tény, hogy az elmúlt korszakban az ember egyáltalán semmit sem talál, ami újra történelemmé válhatnék.» «Amire szükség van, az a tökéletes szakítás és szembenállás . . . egészen nagy katharzis . . . feltétlen és kíméletlen leépítés . . . úgy, hogy minden dolog újra értelmet nyerjen, minden, amit oly alávaló módon megszentégtelenítettek, új tisztaságban tűnjék fel ...» A krízis fokozása tehát nem veszélyes és kár-

tékony, ellenkezőleg: éppen az a helyes, mert sietteti a válság lefolyását. Ez a nietzschei álláspont is: nem konzerválni a mai világot, hanem oda-
hatni, hogy minél hamarabb kivesse magából azt, aminek úgy is el kell
vesznie.

A válságon túllevő első jel pedig, úgy látszik, mintha az volna, amit
Prinzhorn mond: «az emberi személyiség éppen úgy, mint az ember
elhelyezkedése a világban csak vallásosán érthető meg». A vallás pedig
azt jelenti, hogy, amint Evola mondja: «Az ember feleszméljen saját éle-
tének legmélyebb gyökereire». Ennek a fordulatnak az eredménye: «ha
egy birodalom szent, akkor nem is birodalom», «ha az állam nem áll vallá-
sos alapokon, nem állam», «végül fel kell ébredni és lábra kell kapni. . .
elemi cselekvési erőnek kell kitörnie, amely saját tisztaságával teljesíti
önmagát, készen arra, hogy a szónoklatok szennyes kérgét, szentimen-
talizmusokat, moralizmusokat és religiózus képmutatásokat összezúzza,
mindazt, ami Nyugatot elárasztotta és humanizálta ...» «A tudomány
az ember mélyebb valósága iránt süket . . . ezzel szemben szükség van
a szent, a bensőséges, titkos, teremtő tudásra . . .» «tökéletes tévedés azt
hinni, hogy az állam más lehet, mint a civitas diaboli, ha nem támad fel
újából az impérium ...» És ennek a világnak hírnökei, az örökösök (ergé-
goroi) — sajátságos embertípus. Magatartása körülbelül ez: «kivonja
magát az általános romlásból, gyorsítja az ú. n. «haladás» ritmusát, vagyis
közvetve előidézi, hogy a történelmi periódus minél hamarabb véget
érjen — türelemmel, szívósan, kegyetlen biztossággal egyik oldalon rom-
bolja, a másik oldalon újra teremt a világot». Ezzel Evola csaknem szó-
szerint ugyanazt mondja, amit Nietzsche és amit kortársai: Ortega,
Valéry, Keyserling. Ugyanúgy látja kibontakozni az új embertípust a
jelen zavarából és egyébként is megegyezik a véleménye az előbbiekével
abban, hogy: «főösleges politikáról, szociális, gazdasági reformokról
beszélni, mert a gondolat, hogy ilyen utakon lehet eljutni a megújulásig,
egyszerűen nevetséges — mintha valaki a beteg testrésze recepteket
ragasztana akkor, amikor már a vér is meg van mérgezve».

A krízisből való kibontakozás irodalma egyébként ugyanolyan figye-
lemreméltó, mint magáé a krízisé.

Hamvas Béla.